

Тетяна Білоусова

ORCID 0000-002-6247-0476,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри
слов'янської філології та загального мовознавства,*

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

СПОСОБИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У СВІТЛІ ПРАЦЬ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано погляди Івана Огієнка на зміни фразеологічних одиниць у мовленні, розглянуто практичні підходи науковця до їх фіксації у наукових творах і словниках. Визначено роль праць лінгвіста в подальших дослідженнях недериваційних та дериваційних трансформацій фразеологізмів.

Ключові слова: Іван Огієнко, фразеологічна одиниця, фразеологізм, дериваційні трансформації, недериваційні трансформації.

Постановка проблеми. Іван Огієнко вважав фразеологію питомою ознакою багатства, «душею кожної мови, у тому <числі> й української» [5, с.60]. Фразеологічними, чи ідіоматичними він називав вирази, «притаманні якійсь одній мові, і звичайно не повторні в мові іншій» [5, с.61-62; 4, с.291-292]. На думку вченого, «ідіомів в українській мові надзвичайно багато. Можна сказати, — вона ними переповнена...» [5, с.62].

Добірنا національна фразеологія, за Огієнком, «сильно красить» мову. Але «давати пояснення до кожного фразеологічного виразу нема змоги і потреби, бо для цього треба було б видати цілі томи, — природний українець розуміє їх добре й без пояснень, — йому тільки нагадати їх» [5, с.63]. Попри таке твердження, у 1-й частині праці «Українська літературна мова» він розкрив походження фразеології та її історичний розвиток, а в 3-й — подав спеціальний «Фразеологічний словник української мови» [див. про це: 4, с.292]. На жаль, лексикографічний труд, який міг би стати джерелом багатого матеріалу для наукових досліджень (у т. ч. способів трансформації фразеологізмів), досі залишається в рукопису¹.

Іван Огієнко повсякчас наголошував, що письменник, добрий знавець мови, вживає фразеологізми «повними пригорщами», звертав увагу читача на «добірну чисту національну фразеологію» Т. Шевченка; «значно сильнішу» П. Куліша; таку, що «досягла високого розвитку», П. Мирного та І. Нечуя-Левицького; «сильно розвинену» Марка Вовчка. Критикував літераторів, які зовсім не дбають про «чистоту своєї фразеології і пишуть: двинув плечима, закрив очі, став лякати і т. ін., тоді як знавець нашої фразеології скаже за духом мови: знизав плечима, зажмурив очі, ударив на сполох і т. ін.» [5, с.62-63].

Увагу дослідника привертая не лише багатий арсенал українських «питомних виразів», але й особливості їх використання. Зокрема, в монографіях «Історія української літературної мови» (Вінніпег, 1949) та «Наша літературна мова. Як писати і говорити по-літературному» (Вінніпег, 1958) він подав цінний матеріал з художніх і публіцистичних творів із поясненнями щодо

¹ Про це, зокрема, пише Микола Тимошик у «Передньому слові» до перевидання монографії Івана Огієнка «Історія української літературної мови» (2001 р.).

походження фразеологічних одиниць, їх стилістичних і граматичних особливостей, образної основи, нюансів значень та ін. Цінними свідченнями авторського бачення фразеологізмів (їх компонентного складу, парадигматики, варіантності, значень) вважаємо також статті «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961) [3] і «Словника слів, у літературній мові не вживаних» (Нью-Йорк, 1973) [6].

Мета дослідження – дослідити діапазон перетворень фразеологічних одиниць (ФО) української мови, відображений у працях Івана Огієнка, та визначити роль дослідника у формуванні теорії трансформацій ФО. Об'єктом уваги стали фразеологічні одиниці в творах дослідника, предметом – їх недезиваційні та дериваційні перетворення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз матеріалу свідчить, що фразеологічними виразами (ідіомами) – якщо виходити з сучасної термінології – Огієнко вважав:

- фразеологічні сполуки з одним переосмисленим компонентом (*смерть заподіяти, залягла ніч, знявся вітер, дощ іде, йняти віри, завдати сорому, страх обгорнув, копилити губи, зажмурило очі й под.*);
- фразеологічні єдності з переносно-образним значенням, що базується на переосмисленні всіх компонентів (*духу не стало, брати гору, стати на порі, пся личина, нам'яти боки, полатати ребра* і та ін.);
- фразеологічні зрощення, що мають затемнену семантику і відтак потребують додаткових роз'яснень (ось, до прикладу, його тлумачення: «**Верзли нісенітницю**. Що се таке верзете ви? Верзти – говорити нерозумне (57)¹;
- «постійні, ніби технічні, вирази», тобто необразні сполучення (*оточити військо, чинити допита, на мою думку, чинити допита, заподіяти кривду, порушити клятву* і под. [5, с.67]).

Зауважимо, що науковець розглядав як фразеологізми і окремі слова з образними значеннями. Ось як, наприклад, він бачив «ясну фразеологію говорення»: в одному ряду з *ледве обізвалась, мова мовилась* – дієслова *шепотіти, герготати, засичала, цокотіли, верзу, одказує, белькотала, лепетала, гомоніли, задріботіла, репетувала* [5, с.66].

Характерними рисами національної фразеології Іван Огієнко вважав:

- 1) поетичність і метафоричність («Українська фразеологія в основі своїй поетична, а саме – метафорична, бо таке саме й українське мислення», засноване на стародавньому дохристиянському світогляді); «Жодною граматикою фразеологія не охоплюється, і хто хоче її навчитися, мусить звертатися до живої народної мови, особливо до мови пісень» [5, с.63];
- 2) широке використання персоніфікації («Українське мислення й його фразеологія сильно вирізняється своїм одушевляльним характером, що ввійшло й до буденної нашої мови» [5, с.64]);
- 3) значну кількість одиниць, утворених на основі порівняння («Велике число фразеологічних виразів повстало в нас через порівняння» [5, с.64]);
- 4) групування одиниць за різними ознаками, а саме: спільним ключовим словом (*очі, сонце, світ, голова, зуби, плечі, повіки, шкура* та ін.); спільним значенням ('йти', 'говорити', 'бити', 'їсти' тощо); походженням – наприклад,

¹ Тут і надалі номери сторінок за текстом «Граматично-стилістичного словника Шевченкової мови» подаємо в круглих дужках.

від звуконаслідувань (*вода булькотить, плямкати губами, цокотить зубами, жаби кумкали*); з біблійних текстів (*Божя Матір, Святе Письмо*); тих, що повстали зі стародавнього селянський побуту, реалій ткацтва, крамарства, кухарства тощо; пов'язаних з мовою жестів; тих, що потребують історичних пояснень (*карати на горло*, тобто 'на смерть'); тих, «яких походження вже трудно вияснити, але вони міцно в нас утерлися й заkostenіли (*насит борщу*, але – налий молока) [5, с.65-70] та ін.;

- 5) багату синонімію з іншими ФО та словами. На думку вченого, знання синонімії дозволяє письменникові відображати різноманітні семантичні нюанси, «бо кожен окремий фразеологічний вираз має своє значення, часто тонке, ледве вловиме» [5, с.70];
- 6) негативний вплив чужої фразеології на українську, якому слід всіляко опиратись [5, с.78-81].

У дослідженні ми виходимо з «широкого» погляду на фразеологію, характерного для Івана Огієнка, тож вважаємо фразеологічними одиницями не лише зрощення і єдності, але й фразеологічні сполуки і вислови (прислів'я, приказки, афоризми, крилаті вислови тощо). Не включаємо до складу ФО лише перекладені слова – як ті, що не мають суттєвих, притаманних фразеологізмам ознак: наявності двох і більше компонентів, нерозкладності (відносно стійкого компонентного складу). ФО відтворювані в мові, здебільшого експресивні.

У науці давно усталилася думка, що трансформація фразеологічної одиниці як мовного знаку може являти собою:

- а) граматичні перетворення, шляхом яких ФО реалізує свої парадигматичні можливості;
- б) семантичні, коли фразеологізм набуває нового значення;
- в) зміни компонентної структури ФО, що призводять або не призводять до семантичних;
- г) словотвір на базі одного, двох і більше компонентів ФО із семантичними змінами різного плану – категоріально-граматичними та/або денотативно-сигніфікативними.

Серед трансформацій розрізняються **недериваційні** – ті, що не призводять до появи нового фразеологізму (або втрати існуючого), нового слова; **дериваційні**, в результаті яких утворюється або новий фразеологізм, або нове слово на базі ФО, або сполучення слів нефразеологічного характеру.

Недериваційні трансформації стосуються здебільшого форми одиниці або ж призводять до модифікації значення, за якого вона залишається пізнавальною та зрозумілою. Подібні зміни фразеологізмів широко представлені у зазначених працях ученого. Розглянемо їх.

1. Звичайно, кожна ізольована від тексту, «словникова» ФО сама по собі не зазнає змін: *плекати надію, копилити губи, перейти міру, передати кути меду* тощо. Потрапляючи в контекст, підкоряючись граматичним, стилістичним та іншим особливостям оточення, структурі тексту, ФО пристосовується до них, виступаючи у своїх трансформах.

Найбільш відомі граматичні перетворення одного або всіх компонентів, зумовлені його (їх) морфологічними властивостями. Це зміни роду, числа, відмінка, виду, особи, стану та ін. Дуже багато подібних прикладів знаходимо у «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови», що й не дивно, зважаючи на його назву: мовні одиниці представлені тут у живому контексті, «в дії». У словникових статтях спостерігаємо парадигматику іменних і дієслівних

компонентів ФО, подеколи пояснену автором, наприклад: у *порогах* чи у *порогу* стояти – бути пониженим. Став у *порогу*. Виріс у *порогу* (Огієнко зазначив, що у *порогу* – це стара форма двійні, тепер – у *порогах* (182); *Дожити віку*. Є з ким *вік дожить*. *Доживати віку*. *Віку доживать* (82) – маємо паралельні форми родового і знахідного відмінків іменника та неозначеної форми дієслова; *укоротити вам віку*. *Укоротивши йому віка* (232) – минулий час і дієприслівникова форма, паралельні форми родового відмінка; *Понури́ть голову*. Стоїть собі, *голову понури́в*. Укр. похнюпитися, рос. понури́ть (181) – майбутній і минулий час; *Нудити світом*. Чого *нужу світом*. *Я світом нужу*. *Нудить світом*. Нудити світом – сумувати, мучитися, горювати (151) – 1 особа однини, 3 особа множини.

Подібні приклади зустрічаються і в «Словнику слів, у літературній мові не вживаних», але тут вони пов'язані з вибором рекомендованого / не рекомендованого і стосуються переважно форми залежних компонентів: *Бачити на власні очі і власними очима* <9>¹ – знахідний і орудний відмінки, з прийменником і без; *свербить мені язик* <128> – рос. мене; нормативний давальний відмінок займенника замість знахідного, що вживається у російській мові.

Граматичні форми, притаманні російській та польській мовам, Огієнко пропонує замінювати питомими українськими: *останнього часу* (рос. за останній час) <34> – родовий відмінок замість знахідного; *іншим часом, останнім часом, останніми часами* (рос. в інший час, в останній час) <116> – орудний замість знахідного; *вартий уваги* (не *заслужує на увагу*) <37>; *змарніти з виду* (рос. *змарніти на виду*) <40>; *зишок на рахунки* (пол. від рахунків) <41>; *ласий спати* (рос. на спання) <49> та багато ін.

До граматичних трансформацій можна віднести заміну присвійного прикметника рівнозначним іменником у родовому відмінку, і навпаки: *Матір Божя, Матір Божая, Матір Бога* (132); *Дамоклів меч* (не *Дамокляса*) <26> та ін.

2. Можуть варіюватися прийменникові та безприйменникові відмінкові форми іменника, наприклад: Довести до чого і чого. *Доведу вже до краю* (= до кінчу). А як *довести краю*, Треба *краю доводити* (= кінчати) (61); *Бачити на власні очі і власними очима* <9>; *приносити жертву і віддати себе на жертву* <33>. Учений дбає про чистоту вживання прийменників, тому замість варіанту *більше як на смерть* *біді не буде* пропонує *над смерть біді не буде* <40>; так само: *від речі* (пол.) – *до речі* <89>; *підніматися роботи* (пол.) – *братися за роботу* <89>; *спадати о половину* – *спадати на половину* <97> та ін.

3. Ще один поширений спосіб недериваційного перетворення, що не порушує цілісності одиниці, – перестановка компонентів ФО: *довести краю – краю доводити* (61); *Грає море* – бушує, шумить. Мовчать гори, *море грає*. Гай, гай, *море, грай*, реви, скелі ламай (73); *доживати віку – віку доживать* (82); *нужу світом – світом нужу* (151); *голову понури́в – понури́ть голову* (181); *ставити питання руба* <70> і *руба ставити питання* <91>.

4. Огієнко фіксує вживання паралельних, взаємозамінних граматичних форм компонентів, наприклад: *Нудить і нудити світом* (151), *Доживати віку, віку доживать* (82) – інфінитиви; *Матір Божя і Божая* (132) – коротка і повна форми прикметника і под.

5. В тексті Шевченкового «Кобзаря» зустрічається прийом обігравання морфемної структури компонента ФО, зокрема, додавання зменшувально-пестливого суфіксу. Автор словника фіксує такі випадки: «Сине море – народня назва для кожного моря, так і в Шевченка; часто зветься так Чорне море. Ой,

¹ Тут і надалі номери сторінок за текстом «Словника слів, у літературній мові не вживаних» подаємо в куткових дужках.

заграй, заграй, синесеньке море» (137); див. також: *Образ Божий*. Мов перед *Образом Святим*. *Образочок* червоний (152); *шукать долі, доленьки шукає і долі, доленьки шукає* (251).

6. Не призводить до втрати або затемнення значення ФО і заміна компонента словом-синонімом або заміна застарілого чи іноземного слова літературним. На це звернула увагу дослідниця Н.Д. Коваленко, аналізуючи матеріали «Словника слів, у літературній мові не вживаних»: поряд із рекомендованим літературним *змарніти з виду* знаходимо *змарніти на виду* з ремаркою «рідковживане». Огієнко послідовно вказував на архаїчність окремих лексем, що є компонентами ФО, наприклад: *розум* (архаїчне *разум*) – *несповна розуму* [2, с.103]; див. також: *на розпутті*. Арх., літ. *на роздоріжжі* (198). Пропонував замінювати українськими чужі або невдалі, на його погляд, слова-компоненти: *з одного боку, з іншого боку* (а не *сторони*, яке Огієнко вважав росіянізмом) <11>; *блукати світами* (не *блукатися*) <11>; *брати участь* (не *приймати*) <11>; *докори сумління* (замість *викиди совісті*, пол.) <16, 30>; *на коліна вставати* (не *вклякати*) <20>; *випріщити / вирячити / видупити очі* (не *впялити*) <21>; *Гордійв вузол* (не *Гордійський*) <24>; *пошитися в дурні* (не *дураки*, рос.) <31>; *віддати себе на жертву* (не *принести*, рос.) <33>; *на схилку віку* (не *на склоні життя*, рос.) <34>; *наріжний камінь* (не *вугловий*, рос.) <58>; *похоронний настрій* (не *гробовий*) <59>; *не справити надій* (замість *не дописати*) <59>; *з простягненими руками* (замість *розпростертими*, рос.) <95>; *взяти назад свої слова* (замість *відкликати*, рос.) <95>; *ані слуху, ані духу* (не *слиху*) <95>; *нема сумніву* (замість *не підлягає / не улягає сумніву*, пол.) <101>; *учинити чудо* (замість *довершити чудес*, пол.) <118> та багато інших.

7. Розширення компонентного складу ФО. Така зміна одиниці зумовлена конкретним стилістичним завданням – уточнити фразеологічне значення, акцентувати його елементи¹, пор.: *нудити світом* – *і тяжко-важко нудить світом* (150), *білим світом нудить* (151); *вік дожить* – *і одинокий вік дожить*. Не дав *дожить* *малого віку* (82); *не п'ються меди і не п'ються пива-меди* (133); див. також: *Матір Бога на землі* (132); *по всьому світу* (201); *у самім (самому) серці* (205); *укоротив вам віку, укоротивши йому віка* (232) та ін.

Дериваційні трансформації. Фразеологічну деривацію розглядаємо як прояв широкого, універсального процесу, що підкоряється законам розвитку асиметрії мовного знаку (Ш. Баллі) і спрямований на створення нових одиниць номінації. Аналіз перетворення ФО ґрунтується на лінгвістичних теоріях системності мови та ізоморфізму деривації на різних її рівнях у синхронії.

Терміном «фразеологічна деривація» у сучасній лінгвістиці позначають творення ФО на базі слів і вільних синтаксичних конструкцій (Демський М.Т., Скрипник Л.Г., Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П.)², нових ФО від тих, що вже існують у мові (Демський М.Т., Удовиченко Г.М., Ужченко В.Д., Селіванова О.О.), відфразеологічний словотвір (Стішов О.О., Алефіренко М.Ф., Ужченко В.Д., Думчак І.М., Дьячок Н.В., Горди М., Сидоренко О.М. та ін.), а також різні комбінації зазначених перетворень. Суттю усіх процесів визнається семантична або структурно-семантична зміна первинної мовної одиниці, що призводить до появи нової ФО, або нового сло-

¹ Зауважимо, що твердження про стійкість (постійність) компонентного складу і структурну цілісність фразеологізму як діалектичну єдність константного та варіантного розділяється не всіма науковцями; існує думка, що подібний елемент контексту не стає компонентом ФО, а залишається проявом «реакції тексту» на одиницю.

² Цей процес не є об'єктом нашого дослідження.

ва, або вільного сполучення слів нефразеологічного характеру. Звернемось до дериваційних перетворень фразеологічних одиниць.

1. Прагнення до конденсації складного значення в одному нероздільному мовному знакові виявляється у словотворенні на базі ФО. Іван Огієнко чи не першим звернув увагу на можливість «згортання» ФО в слово шляхом афіксального словотворення. Так, пишучи про вирази, засновані на порівнянні, навів їх відповідники, які за формою є словами – префіксальними, суфіксальними, постфіксальними та комбінованими дериватами: «Наприклад думка “*Став блідий, як полотно*” породила в нас нове: “*Він пополотнів*”» (по-полотн-і(ти)); «“*Виставити очі, як рак*” дало в нас “*вирячити очі*”» (ви-ряч-и(ти)); «Говорили “*насутив брови*”, і звідси пішло й “*сонце насутилось*”» [5, с.64-65] (насупити-сь); *осінітися* – перехресститися. Я схаменувся, *осінівсь* *Святим Хрестом* (576) (осініти-ся).

У «Словнику слів, у літературній мові не вживаних» автор пропонує заміняти сталі вирази (як українські, так і кальки з інших мов) на слова з тим же значенням, наприклад: *мир заключити* – *замиритися*, *заключення миру* – *замирення* <54> (за-мир-и(ти)-ся, за-мир-енн(я)); *панна молода* (пол.) – *молода* <55>; *ставити вимоги* – *вимагати* <98> (вимаг-а(ти)); *головним чином* – *головно* (головн-о) та ін.

Ту ж функцію виконує заміна порівняння, притаманного українській фразеології, формою орудного відмінка іменного компонента. Багато подібних прикладів із авторським поясненням знаходимо у «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови»: «Замість “як” орудний відмінок порівняння: *Синє море звірюкою* то стогне, то виє; *Горами* хвилю підійма. Буде над ним його мила *квіткою* стояти. *Гадюкою* зашипіли, *звірем* заревіли. Не здивуйте, що *вороном* кричю. Тяжко *сиротою* жити. То не хмара, – білі птахи *хмарою* спустились (254). Дериватором тут виступає відмінкове закінчення іменника.

Дослідник описав також явище семантичної конденсації змісту ідіоми в одному з компонентів без його афіксації: «Люди бачили і чули, що *пси брешуть*...», і це приклали до людей, що люблять говорити на вітер, а в кінці стало й окреме «*брехати*» [5, с.65]. Так само, за Огієнком, *Писаніє*, *Письмо* – те саме, що *Святе Писаніє*, *Святе Письмо* (166); *Притча* – те саме, що *притча во язицех* – ‘сумна слава, загальне осміяння або осуд’. Див. у словнику: *Притча*. арх., ц. сл. Плегорія, тут – поговорі. *Притчею* стати. *Притчею* стане (189); те саме – у поєднанні з морфемними змінами твірного слова: *Чудовная* (Ікона у Почасві) не допомогла. Літ. *Чудотворна Ікона* (248).

Тарас Шевченко вжив, а Іван Огієнко зафіксував у словнику зрощення, утворені від ФО: *Нісенітницю* верзли (149) (від *ні те, ні се* – ‘що-небудь непевне, невиразне, непримітне’, *ні/се/ні/т/ниці(я)*; *Достобіса* – дуже багато. От їх *достобіса* (83) (від *до сто бісів* з тим же значенням, *до/ст/о/біса*); *Донитки* звівся мій козак (83) (*до нитки* – ‘цілком, абсолютно, остаточно’, *до/нитки*); див. також: *Добри вечір* в хату – це *добрий вечір* (80); *Добридень*. Це – *добрий день* (80)¹; *передслово*. Всюди є *передслово*. Тепер: *вступ*, *передмова* (164) – *переднє слово*, *передня мова*; *Що день Божий* розмовляли. Сорочечку *щодень Божий* надіває. *Щодень Божий* довбе ребра. *Щодень Божий* умивали (252); *недоладу* – від *не до ладу* (145) та ін. Якщо універб відбиває компонентний склад іншомовного фразеологізму, автор словника вказує на це: *стократ* (арх., *сто раз*). Розіб’ють на *стократ* серце. Місц. з польського *стокрот* (216).

Зустрічаються у словниках і складносуфіксальні універби на кшталт:

¹ До речі, фразеологізм *добрий день* Огієнко вважав русизмом, про що свідчить позначка у «Словнику слів, у літературній мові не вживаних» <29>.

Малосвятіє, Малосвяття (139) – ‘мале свято’ (мал/о/свят-іj-(є), мал/о/свят-т-(я);

малодушіє – ц. сл., *легкодухість* (121) – ‘мала душа (у кого)’, мал/о/душ-іj-(є), ‘легкий дух (у кого)’, легк/о/дух-ість;

добросердний (81) – ‘той, у кого добре серце’, добр/о/серд-н(ий);

односердне стати. Літ. *Односердно* (155) – ‘одностайно, як один голос, в одне серце’, одн/о/серд-не;

сваволя (291) – ‘своя воля’, св/а/воля.

У процесі словотворення може відбуватись і семантична деривація. Так, на базі дієслівної ФО утворився іменник на позначення особи: *людоморе* (130) – ‘той, хто морить людей, вбивця’, люд/о/мор^; *кровопивець* (*кровопивца*, рос.) <40> – ‘той, хто п’є кров, гнобитель’, кров/о/пив-ц(я). Від вигукової ФО – дієслово *цуратися*: Душі убогої *цураюсь*, своєї грішної душі. Старці тебе *цураються* (244) – ‘триматися осторонь, уникати кого-, чого-небудь’, від ФО *Цур (же) йому! Цур тобі!, цур-а(ти)-ся*.

2. Дериваційний характер має заміна компонента ФО, яка призводить до появи нової одиниці з новим значенням, пор.: *перші півні* – 10 година вечора, *другі півні* – 12 година, *треті півні* – по 1-ій годині до другої години ночі (167).

3. Результатом дериваційного процесу може бути руйнування фразеологічної одиниці через втрату закладеного в неї образу. Це стосується, зокрема, калькованих ФО, які Іван Огієнко оцінював як негативне явище в українській літературній мові: «Боротьбу проти словних полонізмів у нас усі розуміють і звичайно їх оминають...; але стократно важливіше нам очищати свою мову від польської та російської фразеології, від їхніх “утертих виразів”, бо ними рябіє наша мова» [5, с.80-81]. Чужі вирази, механічно перекладені українською, він називав «старою латкою на новім убранні», проявом чужих способів думати. Наприклад, із польської мови: *обняв канцелярію*, *обняв пост*, *обходять свято*, *обсадили будинок*, *запала ухвала*, *уляг намовленню* та ін. [5, с.78-81]. Вони стають помітною перешкодою чистоті нашої мови і культури, «либоко й органічно калічать і засмічують нашу мову, і роблять її темною для читачів із народу» [5, с.80]. Вважаємо, що у цих зауваженнях йдеться про фактичну дефразеологізацію (втрату) одиниць, «бо широкі народні маси цієї чужомовної фразеології не розуміють» [5, с.79]. Ось ще декілька наведених Огієнком прикладів: *доконав убивства*, *обряду шлюбну доконав*, *обняв мандат*, *довершив чудес*, *завісив виклади*, *уляг намовленню*, *уступити зо свого становиська*, *улягло конфіскації*, *не зносить розпорядку* та ін. Подібні знаходимо й у «Словнику слів, у літературній мові не вживаних». Іншомовні сталі вирази автор пропонує замінювати українськими: замість *на склоні життя* (рос.) доречне *на схилку віку* <34> та под.

Висновки. Підбиваючи підсумок, можемо констатувати, що задовго до появи спеціальних праць із фразеологічної трансформації Іван Огієнко намітив основні підходи до фіксації мовленнєвих змін фразеологізмів, заклав основи подальших розвідок щодо їх характеру і діапазону. Поява в широкому доступі авторського «Фразеологічного словника української мови» дозволить уточнити погляди науковця і на багатство арсеналу української фразеології, і на особливості змін одиниць у мовленні.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білоусова Т.П. Словництво Івана Огієнка та принципи укладання словника з біоетики. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб.: сер. історична та філологічна / редкол.: С.А. Копилов (гол. ред.), В.С. Прокопчук, Л.М. Марчук та ін. Кам’янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 163-170.

2. Коваленко Н.Д. Народна фраземіка в лексикографічному опрацюванні Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*. 2016. Вип. 13. С. 101-105.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1961. 256 с.
4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Вінніпег: Вид-во «Наша культура», 1949. 383 с. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/ogienko/ogienko.pdf>.
5. Огієнко І. Наша літературна мова: як писати і говорити по-українському. Мовні нариси. Вінніпег: Видавництво «Наша культура». 424 с.
6. Огієнко Іван. Словник слів, у літературній мові не вживаних. Нью-Йорк, 1973. 156 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1777/file.pdf>.
7. Тимкова В.А., Дущенко Т.І. Фразеологія української мови як одна з передумов формування національної світоглядної системи. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія філологічна* / [редкол.: Л.М. Марчук (гол. ред.) В.П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIV. С. 340-345.

References:

1. Bilousova, T.P. (2015). Slovnystvo Ivana Ohienka ta pryntsy py ukladannia slovnyka z bioetyky [Vocabulary of Ivan Ohienko and Principles of Compilation of a Bioethics Dictionary]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb.: ser. istorychna ta filolohichna / redkol.: S. A. Kopylov (hol. red.), V. S. Prokopchuk, L. M. Marchuk ta in. Kamianets-Podilskyi: K-PNU imeni Ivana Ohienka*. Vyp. XI. S. 163-170. [in Ukr.].
2. Kovalenko, N.D. (2016). Narodna frazemika v leksykohrafichnomu opratsiuvanni Ivana Ohienka [Folk Phrasemics in the Lexicographic Study of Ivan Ohienko]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Seria: Filolohichna*. Vyp. 13. S. 101-105. [in Ukr.].
3. Ohienko, I. (Mytropolyt Ilarion). (1961). Hramatychno-stylistychnyi slovnyk Shevchenkovoï movy [Grammatical and Stylistic Dictionary of the Shevchenko Language]. Vinnipeh: Tovarystvo «Volyn». 256 s. [in Ukr.].
4. Ohienko, I. (Mytropolyt Ilarion). (1949). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian Literary Language]. Vinnipeh: Vyd-vo «Nasha kultura». 383 s. URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/ogienko/ogienko.pdf>. [in Ukr.].
5. Ohienko, I. Nasha literaturna mova: yak pysaty i hovoryty po-ukrainskomu [Our Literary Language: How to Write and Speak Ukrainian]. Movni narysy. Vinnipeh: Vydavnytstvo «Nasha kultura». 424 s. [in Ukr.].
6. Ohienko, Ivan. (1973) Slovnyk sliv, u literaturnii movi ne vzhivanykh [Dictionary of Words not Used in the Literary Language]. Niu-York. 156 s. [in Ukr.].
7. Tymkova, V.A., Dushchenko, T.I. (2017) Frazeolohiia ukrainskoi movy yak odna z peredumov formuvannia natsionalnoi svitohliadnoi systemy [Phraseology of the Ukrainian Language as One of the Prerequisites for the Formation of a National Worldview System]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: seria filolohichna / [redkol.: L.M. Marchuk (hol. red.) V.P. Atamanchuk (vidp. red.) ta in.]*. Kamianets-Podilskyi: K-PNU imeni Ivana Ohienka. Vyp. XIV. S. 340-345. [in Ukr.].

Tetiana Bilousova

WAYS OF PHRASEOLOGICAL UNITS' TRANSFORMATION IN THE LIGHT OF IVAN OHIENKO'S WORKS

In the article Ivan Ohienko's views on changes in phraseological units in speech have been analyzed and the scientist's practical approaches to their recording in scientific works and dictionaries have been studied. The significance of the linguist's

works for further research into non-derivative and derivational transformations of phraseological units has been emphasized. The relevance of the study is due to its appeal to the problem of phraseological units' transformation, popular in linguistics, and the need to highlight the role of Ivan Ohienko's works in the formation of this area of linguistics, and to confirm the thoroughness of his approach to the linguistic phenomena under consideration.

On the basis of a «broad» view on phraseology, we consider fusion, unity, phraseological connection and phraseological expression (proverb, saying, aphorism, catchphrase, etc.) to be a phraseological unit. Phraseologisms – non-uniform, relatively stable linguistic signs – can change and transform in speech. Among the transformations we distinguish non-derivative and derivative ones.

Non-derivative ones concern only the formal side of a phraseological unit or lead to such a modification of the meaning in which the unit remains recognizable and understandable. These are grammatical transformations of one or all components, determined by its (their) morphological properties; rearrangement of components; freedom to use prepositions; replacing a component with a synonym word or replacing an obsolete word with a literary one; playing with the morphemic structure of the component in a wide semantic range; expansion of the component composition due to words that clarify the phraseological meaning is emphasized by its elements.

As a result of derivational transformations, either a new phraseological unit or a new word is formed from it, or the phraseological unit is lost and transformed into a free combination of words. Ivan Ohienko was perhaps the first to draw attention to the possibility of «collapsing» a phraseological unit into a word while preserving phraseological semantics through affix word formation; described the phenomenon of semantic condensation of the idiom content in one component without its affixation; recorded compound words formed from phraseological units; described the replacement of a component resulting in a new unit; negatively assessed the mechanical tracing of foreign language units, which makes the language incomprehensible to the people due to the loss of phraseological image (dephraseologicalization of units).

So it can be stated that long before the appearance of special works on phraseological transformation, Ivan Ohienko outlined the main approaches to fixing and assessing speech changes in Ukrainian phraseological units, and laid the foundation for further research on their nature and range.

Key words: Ivan Ohienko, phraseological unit, phraseologism, derivational transformations, non-derivative transformations.

Отримано: 3.11.2023 р.